

Міністерство освіти і науки України
Український католицький університет
Факультет суспільних наук

Кафедра соціології

Дипломна робота на тему:
**Практики волонтерства в умовах збройного конфлікту після 24 лютого
2022 р.: український досвід**

Виконала студентка IV курсу
бакалаврату за спеціальністю
«Соціологія», групи ССО-19Б
Демків Софія Юріївна

Науковий керівник:
доцент кафедри соціології,
кандидат соціологічних наук
Миронович Д.

Львів 2023

Зміст

Вступ.....	3
I. Теоретико-методологічні засади дослідження феномену волонтерства...7	
1.1. Особливості вивчення феномену волонтерства: теоретичні моделі та критерії вимірювання.....	7
1.2. Загальні особливості волонтерських практик в українському контексті. Чинники мотивації.....	15
II. Методологія дослідження: методи збору інформації та розробка інструментарію.....	22
III. Емпіричний аналіз отриманих результатів дослідження.....	30
Висновки.....	41
Список використаних джерел і наукової літератури	43

Вступ

Актуальність. Від початку повномасштабного вторгнення армії РФ на територію України ведення боротьби проти агресора та продовження активного спротиву стали основними завданнями не лише для українських військовослужбовців та добровольців, які захищають Україну в небезпечних зонах, а й для волонтерів. Поняття «волонтерство» стало, практично, одним із найчастіше вживаних серед громадян України. Значна частина звичайних людей почала масово долучатись до здійснення волонтерської діяльності, при цьому часто не маючи жодного попереднього досвіду участі у волонтерських рухах. Власне, від рівня активності діяльності волонтерів почало залежати багато важливих речей: якість забезпечення всіх військових харчами, теплим одягом, обмундируванням, боєкомплектами, боєприпасами, зброєю та багато іншого. Саме волонтери змогли забезпечити надійний тил для військових та показати їм підтримку в ситуації збройного конфлікту. Відповідно, постає потреба зрозуміти яким чином волонтери на високому рівні забезпечують постійну підтримку військових, якими є їх мотиви волонтерити, якими є фактори, які позитивно впливають на їх мотивацію волонтерити, і навпаки, якими є фактори, які негативно впливають на їх мотивацію волонтерити.

Об'єктом даного дослідження виступатимуть практики волонтерства в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р.

В даній роботі практики волонтерства в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р. в Україні досліджуватимуться на предмет особливостей волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту та мотивів – чинників, які спонукали українців брати участь у здійсненні волонтерської діяльності.

Мета і завдання дослідження. Виходячи з окресленої теми даної роботи, головною метою дослідження буде вивчення волонтерських практик як

способу надання допомоги та підтримки військовим та цивільному населенню в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р. в рамках українського досвіду та мотивів, які спонукали волонтерів здійснювати волонтерські практики.

Досягнення комплексно поставленої мети, відповідно, передбачає вирішення наступних завдань:

- виокремити основні та найбільш поширені методи, які застосовують волонтери для надання підтримки військовим та цивільному населенню в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р.
- з'ясувати якими є основні проблеми та виклики, з якими стикаються волонтери під час здійснення волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р.
- визначити якими є зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на мотивацію чи відсутність мотивації волонтерів здійснювати волонтерську діяльність в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р.
- визначити потенційні можливості для підвищення вмотивованості та ефективності волонтерів при здійсненні волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р.

В ході даного якісного дослідження важливо також сформулювати наступні дослідницькі запитання:

1. Якими є чинники мотивації, що спонукають волонтерів здійснювати волонтерську діяльність в умовах збройного конфлікту?
2. Які чинники, навпаки, демотивують волонтерів здійснювати волонтерську діяльність в умовах збройного конфлікту?
3. Яким чином можна було б підвищити вмотивованість волонтерів здійснювати волонтерську діяльність?

Теоретико-методологічна розробленість. Феномен волонтерства в розумінні здійснення добровольчої діяльності не можна вважати широко розповсюдженим об'єктом дослідження. Головною причиною низького рівня досліджуваності явища волонтерства є те, що як феномен воно виникло доволі пізно, беручи свій початок від 18 ст. . Відповідно, більшої актуальності та навіть популярності для вивчення явища волонтерства набуло значно пізніше.

Однак, попри описану вище проблему, феномен волонтерства та здійснення волонтерської діяльності у своїх роботах вивчали такі науковці, як Р. Стеббінс, К. Бідерман, Х. Анхер і Л. Саламон, Л. Гастінкс, Дж. Вілсон та М. А. Музік, Д. Х. Сміт та інші. З точки зору різних методологічних підходів, явища волонтерства та здійснення волонтерської діяльності в даній роботі будуть розглядатися крізь призму теорії соціального обміну Дж. Гоманса, а також теорії культурного капіталу П. Бурдьє.

Окрім вивчення праць іноземних дослідників феномену волонтерства, в даній роботі пропонується також розгляд явища волонтерства, волонтерських практик та мотивів їх здійснення такими українськими дослідниками, як Н. Грищенко, М. Лисенко, Т. Лях, М. Козачук, С. Ніцполь та Є. Нестеренко.

Емпірична база роботи. Основну емпіричну базу даної роботи складає проведення власного дослідження волонтерських практик в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р. . Інформація для дослідження була зібрана за допомогою методу проведення напівструктурованих глибинних інтерв'ю на базі гайду з різними блоками запитань, які охоплювали теми досвіду, видів волонтерської залученості, мотивів здійснення волонтерських практик та ін. В опитуванні взяли участь 7 незнайомих між собою респондентів, віком від 18 до 50 років, які займались різними видами волонтерських практик.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів (теоретичний, методологічний та емпіричний), висновку, списку

опрацьованих джерел та використаної літератури. Основний масив тексту, який включає в себе вступ, три розділи та висновки в загальному складає сорок сторінок.

Розділ I. Теоретико-методологічні засади дослідження феномену волонтерства.

1.1. Особливості вивчення феномену волонтерства: теоретичні моделі та критерії вимірювання.

При розгляді різних теоретичних підходів до вивчення феномену волонтерства та визначення даного феномену, важливо, насамперед, звернутись до певних термінологічних витоків поняття. Адже сам термін «волонтерство» здобув свій сучасний зміст і почав активно вживатись лише починаючи з 20 століття. Однак, це в жодному разі не заперечує того факту, що волонтерська діяльність, хоч вона і не окреслювалась рамками одного поняття, здійснювалась ще з давніх часів.

В сучасному світі визначення терміну волонтерства передбачає сукупність різних добровільних видів діяльності людини, спрямованих на надання безоплатної допомоги або вирішення певної соціальної проблеми. Однак, в минулому більш-менш чіткого визначення або розуміння поняття волонтерства не існувало. Попри це, ще з античних часів інше поняття – меценатство – починало набувати великої популярності серед привілейованих членів тогочасного суспільства. Оскільки стародавні римляни, і не лише вони, були зацікавлені у підтримуванні прогресу, а також політичному, економічному, а особливо культурному розвитку суспільства, багато часу вони присвячували здійсненню меценатської діяльності. Наприклад, Гай Цильній Меценат, який походив із заможної стародавньої родини римлян, маючи великі фінансові можливості здійснював активну спонсорську діяльність у свій час. У Стародавньому Китаї багато правителів чи високопосадовців, користуючись своїми привілеями, були активно залучені у підтримку та розвиток діяльності багатьох митців – художників, поетів, музикантів. Варто зазначити, що саме розвиток мистецтва і науки впродовж століть спонукав все більшу кількість заможних привілейованих осіб

долучатись до меценатської діяльності, тобто до безоплатної добровольчої допомоги митцям чи науковцям, чи іншим потребуючим.

Важливо також звернути увагу на те, що меценатська діяльність активно використовувалась при потребі створення церковнопарафіяльних шкіл – знову ж таки, задля підтримки розвитку освітньої сфери, багато спонсорів робили пожертви на побудову і подальше функціонування навчальних закладів. Таким чином, меценати, по суті, здійснювали волонтерську діяльність, не отримуючи ніякої фінансової відплати у відповідь – натомість, роблячи великий внесок у суспільний розвиток, меценати мали можливість зміцнити свій статус в суспільстві, і, можливо, укріпити політичну позицію.

В сучасному суспільстві поняття меценатство, як благодійність, та волонтерство, як здійснення добровольчої діяльності без очікування отримати щось натомість, тісно переплітаються. По суті, поняття меценатства або благодійності трактується як частина більш широкого сукупного поняття – «волонтерство». Відповідно, в даній роботі поняття меценатства також буде розглядатися з точки зору залученості до здійснення волонтерської діяльності, тобто, як одне з розгалужень поняття волонтерства.

Власне, не зважаючи на різноманіття визначень, які пропонує сучасність, під поняттям «волонтерство» в даній роботі ми будемо розуміти здійснення безкорисливої, усвідомленої, добровільної діяльності на благо інших. Волонтерством можна визначити будь-який вид діяльності, згідно з яким людина або група людей добровільно присвячують власний час на користь іншій людині або справі. Поняття волонтерства не має універсального для всіх, чіткого формулювання, оскільки воно використовується для позначення різних за способом, мотивом чи метою дій людей, які здійснюють волонтерську діяльність.

Через причину того, що феномен волонтерства поєднує в собі широке різноманіття визначень та є міждисциплінарним поняттям, багато дослідників,

що намагались сформувавши теоретичну рамку даного феномену, зіткнулись з багатьма труднощами. Для того, щоб все ж певним чином охарактеризувати теорію волонтерства, дослідниця вище описаного явища Л. Гастінкс зазначає, що варто орієнтуватись на концепції соціальної солідарності та виробництво суспільного блага. (Hustinx, 2010) Тобто, волонтерство являється видом соціальної солідарності, оскільки залучає до безоплатної та безкорисливої участі у здійсненні добровольчої діяльності тих індивідів, які готові пропонувати свою діяльність задля виробництва суспільного блага.

Інші дослідники феномену волонтерства – Дж. Вілсон та М. А. Музік – для пояснення даного явища у своєму підході використовують теорію обміну та концепцію культурного капіталу (Wilson, Musick, 1997). Згідно з останньою – концепцією культурного капіталу – індивід робить вибір стати волонтером і починає здійснювати волонтерську діяльність внаслідок впливу вже набутого культурного капіталу. А що стосується також вище згаданої теорії обміну, то у випадку волонтерства, багато дослідників зазначають, що обмін відбувається таким чином, що волонтер надає свою послугу у вигляді добровільної безоплатної допомоги, і, попри те, що не отримує натомість чогось матеріального, згідно з теорією обміну, все ж здобуває вигоду – але вже не в матеріальній формі, а, наприклад, у вигляді емоційної/моральної сатисфакції, такої, як подяка, публічне схвалення, задоволеність чи гордість собою та ін. .

Окрім вже перерахованих підходів до вивчення феномену волонтерства багато сучасних дослідників також звертаються до теорії структурного функціоналізму Т. Парсонса, щоб пояснити досліджуване явище з точки зору того, що волонтери, як представники однієї зі структур суспільної системи, виконують свою функцію в цій системі, а конкретно працюють на виробництво суспільного блага, забезпечуючи функціонування самої системи. Однак, даний підхід зазнає критики з боку деяких дослідників, оскільки є неоднозначним: так, з одного боку волонтерів можна вважати окремою соціальною структурою, яка виконує певні функції, проте з іншого боку, ця

структура не є чіткою та усталеною як багато інших, а також не має чітко визначеного переліку функцій, які є обов'язковими для виконання. Відповідно, феномен волонтерства, який відіграє міждисциплінарну роль, складно закріпити в межах однієї чи навіть двох теоретичних рамок.

І все ж, попри відсутність чітких теоретичних рамок, в даній роботі варто звернутись до праць дослідників, які вивчали феномен волонтерства та проаналізувати їхні погляди на досліджуване нами явище. Наприклад, Д. Х. Сміт визначає, що волонтерська дія це «дія окремих осіб, колективів або поселень, оскільки вона характеризується в першу чергу пошуком психологічних переваг (наприклад, приналежності, поваги, самореалізації) і дискреційним характером (не визначається головним чином біосоціальними факторами)» або фактором примусу чи певними видами винагороди, наприклад, економічної вигоди (Smith, 1975, p. 247). Тобто, як вже згадувалось раніше, волонтер, попри відсутність чітко визначеної матеріальної вигоди, все ж отримує натомість певну моральну чи психологічну сатисфакцію, відповідно, відбувається «невидимий» та непрямий обмін. По суті, відбувається винагорода вибору індивіда здійснити волонтерську діяльність.

Продовжуючи тему вибору та психологічної винагороди волонтерства, варто звернути увагу на доробки ще одного дослідника феномену здійснення волонтерської діяльності – Р. Стеббінса. Попри те, що більшість однотипових визначень терміну волонтерства сучасних науковців вказують на те, що волонтерство передбачає саме здійснення добровольчої діяльності, яка покликана в результаті дати позитивний ефект у напрямку вирішення певного суспільного явища або проблеми, погляд на феномен волонтерства з точки зору даного дослідника є більш цікавим та широко охоплюючим. У своїй праці «Volunteering: A Serious Leisure Perspective» Р. Стеббінс пояснює та інтерпретує поняття волонтерства з позиції серйозного дозвілля – тобто, 'serious leisure activity'. І, власне, пропонуючи ширше пояснення такого визначення, автор уточнює, що «багато видів волонтерства, оскільки вони

сприяють набуттю та вираженню комбінації спеціальних навичок, знань і досвіду, можна розглядати як серйозне дозвілля. Серйозний підхід до дозвілля не лише визначає та пояснює волонтерів і волонтерство як дозвілля, пов'язане з особистими інтересами, але також відкриває шлях до більш повного теоретичного твердження волонтерства у дозвіллі, ніж було доступно досі» (Stebbins, 1996). Чому Р. Стеббінс визначає волонтерство конкретно як дозвілля? Відповідаючи на дане питання, автор праці зазначає, що сам термін дозвілля вказує на вид діяльності, який людина обрала сама – це спосіб, у який людина вирішує провести свій вільний час, тобто час, який не відноситься до категорії робочої діяльності і який покликаний приносити задоволення або певний вид винагороди (частіше за все, емоційної або духовної). Відповідно, такий вид дозвілля, як волонтерство вказує на те, що здійснення безкорисливої добровольчої діяльності на благо інших відноситься до особистих інтересів індивіда та може бути тісно пов'язаним з особистими цінностями (Stebbins, 1996). Така інтерпретація поняття волонтерства Р. Стеббінсом у його роботі є важливим твердженням для даного дослідження, адже у ситуації збройного конфлікту здійснення волонтерської діяльності, по суті, не передбачає отримання жодної економічної винагороди, разом з цим потребуючи великої матеріальної віддачі, а отже може підтверджувати гіпотезу про те, що мотивація волонтерів здійснювати добровольчу діяльність, цілком ймовірно, є тісно пов'язаною з особистими інтересами та цінностями самих волонтерів.

При створенні теоретичної рамки даної роботи важливо також звернутись до інших дослідників феномену волонтерства та здійснення волонтерської діяльності – Х. Анхаєра та Л. М. Саламона. У своїй спільній праці «Volunteering in Cross-National Perspective: Initial Comparisons» вище згадані науковці розглядають феномен волонтерства в одному з найбільш важливих його контекстів – у контексті соціально-політичного явища. Автори у своїй праці вивчають феномен волонтерства з точки зору того, яку роль воно відіграє у характері відносин суспільство-держава. Оскільки, на думку

дослідників, волонтерство означає не лише добровільне присвячення особистого часу на здійснення добрих справ, Х. Анхаєр та Л. Саламон пропонують більш широке і наповнене визначення поняття волонтерства: «як культурне та економічне явище, волонтерство є частиною того, як організовані суспільства, як вони розподіляють соціальні обов'язки та скільки залучення та участі вони очікують від громадян» (Anheier, Salamon, 1999, p.1). Тобто, дане визначення вказує на те, що волонтерство не можна обмежувати лише одним культурним чи соціальним явищем, яке покликане здійснювати лише соціальні зміни у певних життєво-суспільних сферах – навпаки, волонтерство розуміє під собою набагато ширше і глибше поняття – це також економічне і навіть політичне явище, адже воно зображає яким чином організоване суспільство, який його рівень розвитку, яка залученість та зацікавленість у суспільному розвитку громадян, у яких стосунках перебуває держава з громадою, чи існує багато соціальних проблем, вирішення яких державна структура не в змозі забезпечити, в результаті чого на допомогу приходять волонтерські організації. Ці питання є важливими, адже, на думку авторів «роль держави та характер відносин між державою та суспільством є важливими аспектами, які формують роль волонтерства в міжнародних масштабах» (Anheier, Salamon, 1999, p.1).

Власне, науковці Х. Анхаєр та Л. Саламон описуючи феномен волонтерства у своїй роботі «Volunteering in Cross-National Perspective: Initial Comparisons» піднімають важливі питання і зачіпають тему громадянського суспільства, яке репрезентують, і частиною якого є волонтери або цілі волонтерські організації. Сама концепція громадянського суспільства розповідає про те, що держава та державні інституції неспроможні володіти повним контролем над всіма суспільними ланками – вони не в змозі забезпечувати всі соціальні потреби, а отже вимагають, з одного боку, «допоміжні» ланки, які держава не зможе контролювати та чинити свій вплив на них, а, з іншого боку, «противагу» – силу, яка допоможе балансувати роль

і вплив держави та державних інституцій на всі суспільні ланки. М. Ю. Рябчук у своїй статті описує громадянське суспільство, як «суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення й здійснення різних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів» (Рябчук, 2006). Автор робить акцент також на тому, що громадянське суспільство вказує на демократичний, ліберальний режим певної держави, у якій політична сила та вплив врівноважуються силою громади, суспільства. Адже саме завдяки не державним організаціям та угрупованням, члени громадянського суспільства мають можливість висловлювати свої погляди, продукувати суспільні зміни, відстоювати власні інтереси і загалом бути активними учасниками розбудовування своєї держави та дбати про її розвиток і благоустрій. Окрім вище перелічених переваг, громадянське суспільство відіграє важливу роль і для держави та державних установ, оскільки за наявності «права голосу», громадянське суспільство покладає більшу відповідальність на державу, привчає її до звітності і прозорості перед громадянами, запобігає всездозволеності та диктаторству (Рябчук, 2006).

В ході даної роботи розгляд концепції громадянського суспільства та пояснення його ролі для держави є особливо важливим, оскільки такий підхід дозволяє отримати більше розуміння важливості самих волонтерів як членів громадянського суспільства. Як вже можна було зрозуміти, держава неспроможна забезпечити створення всіх установ, які здатні були б забезпечувати всі соціальні потреби громадян. І в такому випадку діяльність волонтерських або інших громадських організацій є особливо логічною, оскільки вони покликані забезпечувати ті потреби суспільства, які не змогли забезпечити державні установи. У ситуації активного збройного конфлікту, в умовах повномасштабної війни, держава та різні державні інституції також не можуть забезпечувати всі потреби – як для військових, так і для цивільних, які

постраждали внаслідок розгорнутих бойових дій при збройному конфлікті – через брак відповідних ресурсів. Багато питань потребують державного втручання і врегулювання, тому можливостей держави забезпечувати всі необхідні потреби є недостатньо. І в даному випадку, коли, так звані, «вертикальні», тобто, державні зв'язки неспроможні працювати, їх повинні замінити «горизонтальні» зв'язки. Відповідно, у ситуації збройного конфлікту у ролі цих «горизонтальних» зв'язків постають волонтери та волонтерські організації, які є головними допоміжними елементами при вирішенні важливих питань та забезпеченні критичних потреб.

Оскільки в даному розділі цієї роботи ми формуємо теоретичну рамку, яка допоможе більш чітко розставити акценти у процесі дослідження, важливо не просто зрозуміти які теоретичні підходи та методи вивчення волонтерства можуть бути корисними у застосуванні, а також окреслити образ людини, яка займається волонтерством. Наявність визначеного образу людини-волонтера допоможе краще прояснити на що варто звертати увагу при проведенні власного дослідження, а саме при опитуванні респондентів, які займаються чи займались волонтерською діяльністю.

Відповідно, виходячи з вище зазначених визначень терміну волонтерства, волонтером можна вважати людину, яка абсолютно добровільно і безкоштовно вирішила присвячувати свій вільний час та ділитися знаннями для того, щоб допомогти іншим людям, заради суспільного блага. Це людина, чий культурний капітал, який також включає особисті цінності та інтереси, спонукає займатися добродійною діяльністю на користь інших людей, які цього потребують. Американські психологи (М. Олчман і П. Джордан), говорячи про волонтерів, як про «цінне джерело», зазначили, що волонтером може називатися кожен, «хто займається безкорисливою, суспільно значимою працею» (Лисенко, 2018, ст. 19).

За радянських часів, термін «волонтер», що походить від латинського слова «voluntarius», і означає «добра воля», використовували для позначення

«тих осіб, які з власної волі – добровільно вступили на військову службу» (Грищенко, 2018, ст. 74). Однак, після поширення різноманітних волонтерських рухів, наприкінці 20 ст., термін «волонтерство» почав сприйматися людьми, як «різновид безкоштовної та безоплатної суспільно-корисної діяльності, що надається добровольцями з власної ініціативи» (Грищенко, 2018, ст. 74). В Україні, після прийняття Верховною Радою закону «Про волонтерську діяльність», волонтерство почали визначати як «добровільну, безкорисливу, соціально спрямовану, неприбуткову діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги» (Закон України «Про волонтерську діяльність», 2011, ст. 1). А під волонтерською допомогою в даному випадку розуміється «виконання волонтерами або волонтерськими організаціями будь-якої роботи чи надання послуг на безоплатній основі» (Грищенко, 2018, ст. 74).

1.2. Загальні особливості волонтерських практик в українському контексті. Чинники мотивації.

На цьому етапі, визначивши кого ми розуміємо під поняттям «волонтер» та яку діяльність можна вважати волонтерською, варто розглянути яким чином здійснюється волонтерство в Україні. Згідно з даними дослідження волонтерства в Україні, проведеного Представництвом Організації Об'єднаних Націй та Програмою «Волонтери ООН» у 2014 році, де вибірка становила 1000 респондентів, віком від 16 років і старше, «українці визнають велику роль волонтерського руху в суспільних процесах: 62% визнають роль волонтерів у політичних змінах останнього року, 85% вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру, а 81% схильні вважати волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства». Волонтерський досвід мали змогу отримати 23% українців, а найбільш актуальними напрямками волонтерської діяльності (до подій Майдану) були допомога соціально незахищеним групам населення та благоустрій

громадського простору. Проте у 2016 році рівень здійснення волонтерської діяльності знизився – волонтерством займалися 14% українців, пояснюючи відсутність участі у волонтерських подіях браком вільного часу. («Загальнонаціональне дослідження «Волонтерство в Україні»», 2015).

Та вже у 2018 році відсоток людей, які впродовж року займалися волонтерською діяльністю в Україні, збільшився з 12% до 18%, про що свідчать результати опитування, проведеного фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом з соціологічною службою Центру Разумкова. Опитали 2017 респондентів віком від 18 років з усіх регіонів України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей (при цьому теоретична похибка вибірки не перевищувала 2,3%). Вони повідомили, що найвищий рівень волонтерства спостерігається серед молоді (24%), а регіонально – на заході (21%) та у центрі (22%) і значно нижчий – на півдні (11%) та сході (14%) (Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Підсумки-2018: Громадська думка, 2018).

У 2018 році подібне опитування провели також у партнерстві з Волонтери ООН, в якому взяли участь 14 884 U-репортери віком 14– 34 роки, і виявили наступні результати:

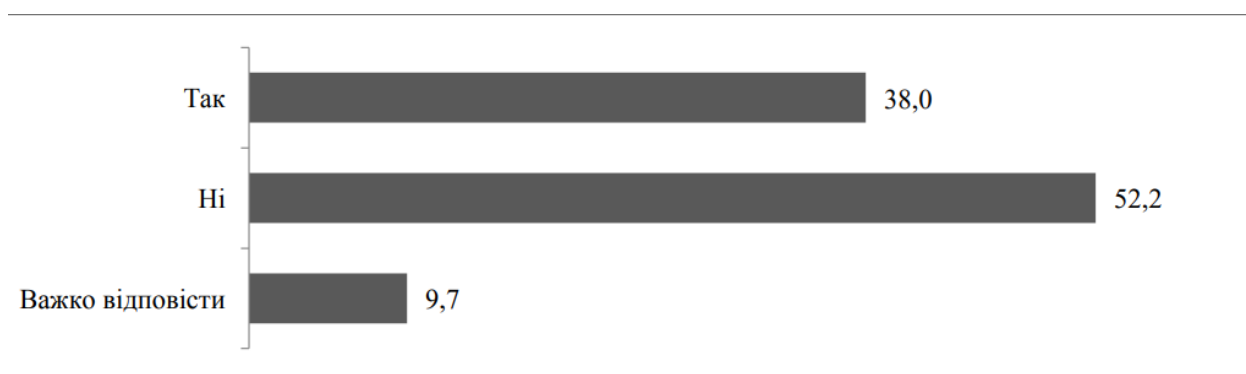

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання: “Чи займалися Ви волонтерською діяльністю протягом останніх 12 місяців?”(N=14 884), %

Рис.1

Джерело: База даних Українського соціуму. Думка молоді: результати U-Report (грудень 2017 – лютий 2018 р.)

Тобто, більш, як третина опитаних (38%) займалися волонтерською діяльністю протягом останніх 12 місяців, 52% не займалися волонтерською діяльністю взагалі, і 9,7% вказали варіант відповіді – важко відповісти. На питання, що стосувалось мотивації здійснювати волонтерську діяльність, «Більшість U-репортерів відповіли, що для них мотивацією займатися волонтерською діяльністю є позитивні зміни у суспільстві – 42,3%, отримання додаткового знання, навичок, уміння – 32,8%, нові знайомства – 22,8%, цікаве проведення часу – 21,1%, можливості працевлаштування у подальшому – 16,5%, подяка від людей – 10,4%, інше – 4,3%, важко відповісти – 0,9%» (Ніцполь, Нестеренко, 2018, ст. 112-119).

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Що було б для Вас мотивацією займатися волонтерською діяльністю?» (N=12 430), %

Рис.2

Джерело: База даних Українського соціуму. Думка молоді: результати U-Report (грудень 2017 – лютий 2018 р.)

Через те, що волонтером може стати будь-яка людина, незалежно від національності, кольору шкіри, статі, віку, статусу, участь у волонтерській діяльності може бути зумовлена різними мотивами, адже кожен волонтер має

власну мотивацію волонтерити. Загалом, мотивацією вважають те, що заохочує людину завдяки певній потребі вчинити відповідну дію. В психології виокремлюють три групи мотивуючих факторів, проте якщо говорити про питання мотивації в контексті волонтерства, важливо взяти до уваги тільки одну з цих груп, що позначає мотиви як причини, які «визначають вибір спрямованості поведінки, даючи відповідь на питання, на що спрямована активність організму» (Лях. Т., 2011, ст. 37). Згідно з відомою усім «пірамідою потреб» Маслоу, індивіду після задоволення первинних потреб, важливо також задовільнити соціальні потреби, потреби престижу, гордості та самореалізації. Здійснюючи волонтерську діяльність, людина певною мірою задовольняє ці потреби, адже волонтерючи, вона спілкується з людьми, заводить нові знайомства (тобто, таким чином закриває соціальні потреби), відчуває гордість за виконання добровільних добрих справ, підіймає свій статус в очах інших (її починають більше поважати) та в результаті самореалізується через волонтерство. В результаті, часто дбаючи про задоволення базових потреб інших людей – їжі, безпеки, спілкування та ін., волонтери задовольняють свої більш «високі» потреби.

Дж. Трамбауер у своїй праці «Практичні рекомендації з перетворення волонтерів у міністрів» виділила низку найбільш згадуваних опитаними волонтерами мотивів, серед яких переважають «знайомство з новими людьми; боротьба із самотністю; схвалення оточуючих людей; відчуття потрібності суспільству; заради розваги; причетність до вирішення важливих соціальних проблем; вираження творчої натури; набуття знань і практичних навичок; розширення власного світогляду; можливість для особистісного зростання; встановлення нових зв'язків та поява нових контактів, які в подальшому допоможуть у працевлаштуванні; можливість кар'єрного зростання; отримання рекомендацій для кар'єрного зростання чи навчання; організація змістовного дозвілля; розвиток умінь і навичок, які не використовуються на оплачуваній роботі; вираження релігійних переконань та прихильностей;

вираження співчуття та солідарності з людьми, які потребують допомоги» (Лях. Т., 2011, ст. 39).

В усіх випадках та мотиваціях надзвичайно важливою є емоційна складова. На думку Р. Коллінза, «добročинність і волонтерство викликані перш за все ідеями і емоціями, що автоматично з'являються у суспільстві, особливо в умовах загрози безпеці існування народу» (Козачук М., 2016, ст. 2). Наприклад, в Україні частка волонтерів значно зросла під час спалаху Революції Гідності у 2013 році – умови небезпеки та загрози життю багатьох громадян спричинили значний зріст волонтерської діяльності, адже «спільна біда» об'єднала людей, мотивуючи їх діяти та допомагати разом, заради суспільного блага. Згідно з опитуванням, проведеним фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва і соціологічною службою Центру Разумкова, після Революції гідності істотно зросла кількість людей, які впродовж року надавали грошову чи матеріальну допомогу – з 29% у 2012 році до 47% у 2015-му. Зросла також частка людей віком від 36 до 60 років протягом 2014-2018 років, які брали участь у волонтерській діяльності через політичне становище в Україні та антитерористичні операції, що здійснюються на Сході України. І такі показники є важливими для зауваження, тому що в Україні найчисельнішою групою людей, що займаються волонтерською діяльністю завжди була молодь – а в даному випадку, до волонтерства почали долучатись люди з інших вікових категорій, чого раніше не спостерігалось. (Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Підсумки-2018: Громадська думка, 2018).

Отже, як ми вже виявили, до волонтерської діяльності людей більшою мірою спонукають внутрішні мотиви. Під час соціального волонтерства, для індивідів важливо отримати задоволення від виконаної ними роботи, усвідомити, що вони зробили добру справу, здійснивши допомогу тим, хто цього потребував. Не зважаючи на те, що багато скептиків не сприймають альтруїстичний мотив волонтерства, вважаючи, що кожен волонтер в будь-

якому випадку переслідує власні цілі, навіть якщо це відбувається несвідомо, більшість волонтерів все таки вбачають у безкорисливому даруванні частинки себе іншим певне смислове наповнення, що також мотивує їх надалі «творити добро». Тобто, головним мотивом волонтерства є саме здійснення волонтерської добровільної діяльності, спрямованої на допомогу та благо інших людей. Такий вид волонтерства, зважаючи на теорію «альтруїзму-егоїзму», яку запропонували західними дослідники А. Омото та М. Снайдер, відноситься до групи мотивів, які базуються на почутті морального чи релігійного обов'язку.

Що стосується даного дослідження – перед опитуванням респондентів відносно їх участі у волонтерських практиках та при виявленні чинників, які мотивували їх здійснювати волонтерську діяльність в ситуації збройного конфлікту, можна прогнозувати, що в кожного волонтера мотивуючі фактори могли відрізнятись або ж навпаки бути практично ідентичними. Оскільки в даній роботі вважається за потрібне дослідити як зовнішні, так і внутрішні чинники, які спонукають волонтерів до здійснення волонтерської діяльності, варто сформулювати кілька наступних гіпотез. Отож, одна з гіпотез полягатиме в тому, що зовнішніми чинниками, що можуть впливати на мотивацію чи відсутність мотивації волонтерів здійснювати волонтерську діяльність в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р. є соціальний вплив (думка громадськості, наявність підтримки від близьких та друзів) та наявність ресурсів (інформаційних та матеріальних). А в ролі внутрішніх чинників можуть виступати особисті цінності, посилене відчуття національної свідомості, внутрішнє відчуття задоволеності від своїх дій, формування нових соціальних зв'язків, відчуття впливу на ситуацію. Інша гіпотеза буде стосуватись видів діяльності, яку застосовують волонтери при своїй роботі. Тобто, ми будемо припускати, що основними методами які застосовують волонтери для надання підтримки військовим та цивільному населенню в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р. є медична допомога

постраждалим від війни, розповсюдження інформації про ситуацію збройного конфлікту в мережах, збір та надання матеріальної допомоги (за потребами військових та цивільних громадян) та психологічна підтримка постраждалих від війни.

Таким чином, наступні розділи даної роботи будуть покликані виявити якими є основні чинники, що мотивують або демотивують волонтерів здійснювати добровольчу діяльність, виявити які види волонтерської діяльності є найбільш поширеними у ситуації збройного конфлікту, а також підтвердити або ж, навпаки, спростувати сформульовані вище гіпотези.

Розділ II. Методологія дослідження: методи збору інформації та розробка інструментарію.

Насамперед, даний методологічний розділ передбачає здійснення операціоналізації ключових понять для повного та чіткого їх розуміння, а також для розуміння виміру даних, які піддаватимуться збору в ході даного дослідження. Відповідно, для цілісного розуміння понять, які оперуються в даній роботі, необхідно дати визначення двом основним термінам – «волонтер» та «волонтерська діяльність». Згідно із Законом України про волонтерську діяльність №24, ст. 435 волонтерська діяльність це «добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги». А під визначенням поняття «волонтер» розуміється «фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги». Окрім цього, для даного дослідження важливо мати на увазі, що «волонтери надають волонтерську допомогу на базі організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів, на підставі договору про провадження волонтерської діяльності, укладеного з такою організацією чи установою, або без такого договору. Волонтери можуть надавати волонтерську допомогу індивідуально, при цьому вони зобов'язані повідомляти отримувачів волонтерської допомоги про те, що вони не співпрацюють з організаціями та установами, що залучають до своєї діяльності волонтерів» (Закон України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI (2011)). Тобто, поняття волонтера має на увазі фізичну особу, яка з власної волі займається волонтерською діяльністю на базі певної організації, або ж в індивідуальному порядку.

В контексті теми даного дослідження, яка передбачає вивчення практик волонтерства в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р., варто розглянути як визначається поняття волонтерської діяльності з 2022 р. . І згідно із Законом України про внесення змін до Закону України «Про

волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності, один з видів волонтерської діяльності передбачає «надання волонтерської допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам» та «надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України». Тобто, згідно з поправками до закону про волонтерську діяльність, Верховна Рада України ухвалила рішення, яке передбачає розширене визначення волонтерської діяльності (що включає допомогу як військовим, так і цивільним особам, постраждалим від війни) через наслідки, спричинені повномасштабним вторгненням армії рф на територію України після 24 лютого 2022 р. (Закон України про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність», № 2519-IX (2022)).

Здійснивши теоретичну операціоналізацію понять, на цьому етапі варто описати методи, які були використані для дослідження. Отож, у ході даного дослідження був використаний якісний метод опитування респондентів шляхом проведення глибинних напівструктурованих інтерв'ю. Варто зауважити, що тема даного дослідження – волонтерські практики в умовах збройного конфлікту – мала можливість передбачати застосування як якісного, так і кількісного методу. У випадку останнього для дослідження волонтерських практик можна було б використати доволі об'ємний опитувальник, в якому вартувало б поєднати різні блоки запитань, спрямованих на розкриття теми волонтерських практик у контексті їх частоти, наявності чи відсутності у волонтерів досвіду, виявлення ймовірних чинників мотивації та демотивації волонтерів здійснювати волонтерську діяльність, виявлення ймовірних труднощів, з якими стикались волонтери в процесі здійснення добровольчої діяльності та ін. .

I, з одного боку, для загального окреслення волонтерських практик в умовах збройного конфлікту чи виявлення факторів, які мотивували або демотивували волонтерів здійснювати волонтерську діяльність, результатів, які може запропонувати використання кількісного методу опитування респондентів, може бути цілком достатньо. Проте, у даній роботі ми, як дослідники, ставимо перед собою значно більше завдань, які потребують глибшого – якісного аналізу. Завдання даної наукової роботи полягають у тому, щоб встановити що конкретно мають на увазі волонтери під поняттям «волонтерська діяльність в умовах збройного конфлікту»; встановити якими є основні та найбільш поширені методи, які застосовують волонтери для надання підтримки військовим та цивільному населенню в умовах збройного конфлікту; виявити, якими є основні проблеми та виклики, з якими стикаються волонтери під час здійснення волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту; визначити якими є зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на мотивацію чи відсутність мотивації волонтерів здійснювати волонтерську

діяльність; а також виявити якими є потенційні можливості для підвищення вмотивованості та ефективності волонтерів при здійсненні волонтерської діяльності, особливо в умовах активного повномасштабного збройного конфлікту.

Відповідно, для того, щоб виконати поставлені завдання та виявити всі можливі приховані сенси або ті деталі, які не лежать на поверхні, як часто буває у кількісних інтерв'ю, для даного дослідження був обраний якісний метод проведення напівструктурованих інтерв'ювань. Як відомо, однією з найбільших переваг якісних методів є відсутність чітких обмежень для відповідей респондентів – під час, особливо, напівструктурованих інтерв'ю респондент отримує можливість «виговоритись», адже, хоч і в межах певного набору питань, респондент може відчувати себе в доволі природній ситуації діалогу, коли він чи вона, як звичайна людина вступає в інтеракцію з іншою звичайною людиною (дослідником/інтерв'юером) та ділиться своїм життєвим досвідом. У ситуації штучно створеного діалогу, респондент може почуватись природно, ніби як в реальному житті, при розмові з другом чи знайомим (налаштування атмосфери в даному випадку в більшості залежить уже від інтерв'юера). І така ситуація виступає в ролі значної переваги для дослідника, оскільки корегуючи питання в процесі, можна активніше розвивати діалог, і, таким чином, дізнатись набагато більше деталей, ніж, можливо, можна було очікувати перед початком інтерв'ю.

Окрім того, часто застосування кількісних методів збору інформації дає можливість вивчення певної проблеми з більш об'єктивної та узагальнюючої точки зору, в той час, як використання якісних методів збору та аналізу інформації передбачає набагато глибший і деталізованіший аналіз, який концентрується також на суб'єктивних думках і поглядах самих учасників дослідження.

Отже, інформація для даного якісного дослідження була зібрана шляхом проведення 7 напівструктурованих інтерв'ю. Варто звернути увагу, що

напівструктурована форма проведення інтерв'ювань респондентів була обрана з метою створення більш комфортної та неформальної обстановки, більш схожої на діалог, щоб респондент мав змогу розповісти більше про свій волонтерський досвід і, таким чином, розкрити більше цікавих деталей, які важливі для дослідження. По-друге, напівструктуроване інтерв'ю дало можливість не обмежуватись чіткими часовими рамками, відповідно, це дозволило респондентам почуватись більш вільно і гнучко у своїх розповідях. По-третє, напівструктурована форма інтерв'ю дала можливість, відштовхуючись від відповідей респондентів, за потреби в процесі корегувати чи змінювати місцями деякі запитання, в результаті чого саме інтерв'ю виглядало доволі природним, а не штучно форсованим.

Як вже було зазначено вище, в ході дослідження було опитано 7 респондентів – було обрано 7 учасників інтерв'ю, які здійснювали або/і продовжують здійснювати волонтерську діяльність в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 року. Вимоги до респондентів (або умови створення вибірки), окрім самого факту здійснення волонтерської діяльності, були наступними:

- вік учасників дослідження мав перевищувати повноліття, тобто 18 років;
- в плані географії – кількість учасників дослідження з однієї області не повинна була перевищувати число 3 осіб;
- учасники дослідження повинні були бути незнайомими між собою;
- для інтерв'ювань обирались респонденти як з наявністю, так і з відсутністю попереднього волонтерського досвіду до ситуації повномасштабного збройного конфлікту 24 лютого 2022 р.;
- для інтерв'ювань обирались респонденти, які займалися/досі займаються різними видами волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту;
- для інтерв'ювань обирались респонденти з різних сфер професійної діяльності та з різним рівнем зайнятості.

Загальна тривалість всіх інтерв'ю варіювалась в часових рамках від 25 до 60 хвилин. Оскільки найдовше інтерв'ю тривало близько однієї години, жодних перерв в процесі не використовувалось. Варто також зауважити, що тривалість інтерв'ю переважно залежала від самих респондентів – від швидкості та темпу мовлення людини, наявності/відсутності пауз для того, щоб подумати чи правильно побудувати речення, відкритості респондента до розмови та загального емоційного чи фізичного стану.

При розгляді методів збору інформації для даного дослідження та формуванні вибірки, варто зауважити, що 6 із 7 респондентів були жінками різних вікових категорій. В даному випадку гендерне співвідношення кількості респондентів-волонтерів ненавмисно не було врахованим. Причиною даного явища є те, що основний акцент при пошуку респондентів для участі в дослідженні був на тому, щоб опитати волонтерів, які були причетними до здійснення різних видів волонтерської діяльності. Відповідно, в результаті легше і швидше було знайти саме респондентів жінок, які здійснюють волонтерську діяльність.

І такому результату теж є пояснення: темою даного дослідження є вивчення волонтерських практик та мотивації їх здійснення волонтерами конкретно в умовах збройного конфлікту. Це означає, що в ситуації повномасштабної війни велика частина чоловіків являється військово зобов'язаною, а отже, багато представників чоловічої статі є прямими учасниками збройного конфлікту, і тому виконують свою діяльність, яка полягає у захисті територіальної цілісності країни, на фронтовій чи прифронтовій зонах, у самому епіцентрі збройного протистояння. Навіть єдиний опитаний респондент-волонтер, який є представником чоловічої статі являється військовослужбовцем, який на момент проведення інтерв'ю перебував на фронті.

Таким чином, оскільки більшість чоловіків є залученими до військової служби в часі збройного конфлікту, більшу частину волонтерів представляють

жінки, які не є військово зобов'язаними, а отже, перебувають в тилівій зоні, що дає їм більше можливостей бути причетними до здійснення активної волонтерської діяльності з метою підтримки тих, хто знаходиться на фронті або у прифронтовій зоні та потребує допомоги і підтримки.

Для проведення глибинних напівструктурованих інтерв'ювань респондентів в ході розробки інструментарію даного дослідження був створений гайд, який містить 3 блоки запитань: вступна частина, становлення волонтера та мотивація здійснення волонтерської діяльності. У вступній частині завдання інтерв'юера полягає у тому, щоб пояснити респондентам деталі проведення дослідження – тобто, яка його мета, для чого відбувається збір інформації, уточнити, що інформація є конфіденційною, та запевнити, що буде зберігатися анонімність особи, яка надає особисту інформацію в процесі інтерв'ю. Другий блок запитань стосується процесу становлення волонтера і передбачає запитання стосовно волонтерського досвіду респондента – це запитання є важливим в контексті того, що виявлені в ході дослідження результати можуть доволі відрізнятися під впливом фактору наявності чи відсутності попереднього волонтерського досвіду. Також в другому блоці гайду запитання торкаються видів волонтерських практик, якими користувались волонтери у своєму досвіді, напрямків волонтерства, а також причин, які звернули респондентів до залучення до волонтерської діяльності. Питання третього блоку гайду концентруються на виявленні інформації стосовно причин мотивації чи демотивації волонтерів здійснювати волонтерську діяльність в умовах збройного конфлікту, і також піднімається питання про те, які способи можна було б застосувати для підвищення рівня волонтерської вмотивованості та ефективності. Всі питання в гайді спрямовані на те, щоб в ході інтерв'ювань респондентів вивчити які волонтерські практики застосовуються під час повномасштабного збройного конфлікту, а також для того, аби вивчити вмотивованість волонтерів до здійснення добровольчої діяльності.

Для аналізу та інтерпретації отриманих глибинних інтерв'ю в ході даного дослідження буде застосовуватись метод інтерпретації отриманих даних та їх сенсів, який допоможе отримати відповіді на поставлені раніше дослідницькі запитання.

Відповідно, головні завдання наступного розділу полягатимуть в тому, щоб представити проінтерпретовані результати дослідження, отримані в ході проведених інтерв'ювань респондентів, виявити наявність чи відсутність відповідей на поставлені на початку дослідницькі запитання, а також встановити відповідність між розглянутими у першому розділі теоретичними підходами до вивчення феномену волонтерства та отриманими в ході емпіричного дослідження результатами.

Розділ III. Емпіричний аналіз отриманих результатів дослідження.

Головне завдання даного емпіричного розділу полягає у написанні висновків по результатах, отриманих в ході проведених глибинних напівструктурованих інтерв'ювань респондентів, які дотичні до волонтерської діяльності в умовах збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р. . Отже, оскільки опитування респондентів передбачали кілька блоків запитань стосовно видів волонтерських практик, наявності попереднього волонтерського досвіду, причин вмотивованості розпочати волонтерську діяльність в часі збройного конфлікту, даний розділ представляє кілька важливих висновків, які покликані не лише висвітлити отримані в ході дослідження результати, а й показати цікаві закономірності, дати можливість отримати відповіді на дослідницькі запитання, які ставились в даній роботі.

Висновок 1. Перший висновок стосується здійснення волонтерських практик. Отож, респонденти, в незалежності від віку й зайнятості, переважно здійснювали різні волонтерські практики, а не концентрувались на чомусь одному.

Опитані респонденти займались наступними видами волонтерської діяльності під час збройного конфлікту після 24 лютого 2022 р.: робота з дітьми-сиротами з категорії ВПО, пошук житла для переселенців, благодійні проекти з метою збору коштів для військових чи цивільних осіб, які потребували допомоги, фізична праця у вигляді відновлення будинків, які були знищені в результаті війни, координування волонтерських центрів/штабів/інших організованих структур, збір одягу чи інших необхідних речей чи продуктів для всіх потребуючих, онлайн волонтерство у вигляді донатів (матеріальної підтримки) для військових чи цивільних, а також інформаційне волонтерство (написання статей, переклад новин на інші мови, розповсюдження новин для іноземної аудиторії, створення благодійних сайтів та ін.), евакуація цивільних з небезпечних територій, на яких велись бої, створення грошових зборів для закриття потреб військових чи цивільних,

перевезення необхідних засобів у вигляді машин, дронів, бронезалізців, харчів чи будь-якого іншого комплектування, переважно, для військових та багато інших видів забезпечення волонтерської допомоги. Як зазначали всі опитані волонтери, відповідаючи на питання, які стосувались видів волонтерських практик, в які вони були залучені, щоразу кількість запитів, чи то від військових, чи від постраждалих цивільних, збільшувалась, відповідно, з'являлись все нові потреби і розгалуженості волонтерської діяльності. Тому цікаво зауважити, що всі опитані волонтери – як з наявним попереднім досвідом, так і з його відсутністю, виділяли особистий час на різні види волонтерської діяльності, а не лише на одній її сфері.

Висновок 2. Наступний висновок стосується впливу наявності та відсутності попереднього досвіду в опитаних волонтерів. Чому це важливо розглянути в темі волонтерських практик та вмотивованості волонтерами їх здійснювати? Тому що в процесі дослідження було виявлено, що практично всі волонтери, які не мали попереднього волонтерського досвіду доволі швидко зіткнулися в процесі здійснення волонтерства з такими проблемами, як втома, вигорання, зневіра, розгубленість. Відповідно, вище перелічені фактори в подальшій перспективі посприяли лише демотивації опитаних людей продовжувати займатись волонтерською діяльністю, тим паче на постійній основі. В той час, як волонтери, які, навпаки, мали попередній волонтерський досвід, попри нову незвичну ситуацію у вигляді збройного конфлікту, були готовими до ймовірних викликів та попри стресові події все ж змогли продовжувати займатись волонтерською діяльністю на постійній основі, і продовжують це робити й до сих пір.

До прикладу, порівняємо відгуки двох респондентів – в однієї був наявний волонтерський досвід перед 24 лютого 2022 р., в іншій опитаній – ні. Перша респондентка зазначила, що «... я думаю 100% відіграло [роль досвіду], знову ж таки я вже казала, що це було хаотичне таке волонтерство, просто на ентузіазмі і бажанні людини допомогти, але це не зовсім про

довгострокове волонтерство, яке буде ефективним, яке буде приносити користь і тобі, і тому, кому ти допомагаєш, і через те, що в мене був попередній досвід і координування, і налагодження волонтерства, і так само волонтерства, то це в принципі мені допомогло налагоджувати оці системи волонтерства. Так, можна сказати вже після, літом, це були БУР табори... оце мені дуже помагав попередній досвід, тому що я вміла працювати з волонтерами і якісно виконувати свою роботу, бо я розуміла, що просто людина, яка прийшла без попереднього досвіду, тобто, наприклад, в травні, то в неї, коротше, досвід був вирішальним, тому що ти впевнений в тому що ти робиш і можеш якось краще реагувати на якісь речі, на якісь проблеми, на якісь виклики...» (Ж., 19 р., голова студентської волонтерської організації).

А друга респондентка, в якій був відсутній попередній волонтерський досвід, поділилась тим, як почувалась, коли зіткнулася з першими труднощами: *«...мені хотілося плакати від тої безпорадності, що я не можу допомогти, і що я їх обнадіяла, але зараз не можу нічого зробити... Той план розсипався і не склалося ... Якщо чесно, я хотіла тоді поспіхувати і взагалі кинути все...» (Ж., 37 р., допомога ВПО).* І така реакція, такий емоційний стан є доволі логічними і природними, на фоні загального стресу завдяки ситуації збройного конфлікту та як результат відсутності попереднього досвіду, і, відповідно, не готовності до можливих труднощів.

Тобто, загальний висновок з результатів, отриманих на питання стосовно досвіду відповідей вказує на те, що наявність попереднього досвіду респондентів вплинула на витривалість волонтерів та їхню готовність до можливих викликів – ті респонденти, які мали попередній волонтерський досвід до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. виявились більш витривалими, навіть попри всі труднощі, з якими вони стикалися в процесі, в той час, як респонденти, у яких попередній волонтерський досвід був відсутній, виявились більш схильними до вигорання у процесі та переживання емоцій розгубленості чи зневіри, що в результаті стало перешкодою для

продовження здійснення волонтерської діяльності, особливо в умовах збройного конфлікту.

Висновок 3. Даний висновок стосується визначення чинників, які впливали на наявність мотивації опитаних волонтерів займатись волонтерською діяльністю в часі збройного конфлікту від 24 лютого 2022 р. .

Для більш якісного виокремлення чинників мотивації здійснювати волонтерську діяльність, мотиви були поділені на зовнішні та внутрішні. До першої категорії увійшли такі чинники, як наявність зовнішньої загрози (війни/ворога), суспільний вплив (вплив родичів, друзів, знайомих) та відчуття суспільної єдності та згуртованості в складній ситуації. До другої категорії увійшли такі чинники, як природня психологічна реакція людей на стресову ситуацію, загострене відчуття справедливості, бажання бути корисним, бажання бути причетним до наближення перемоги, патріотизм/національна свідомість, освітній фактор, а також особисті цінності та принципи.

Варто зазначити, що переважно зовнішні чинники мотивації тісно перепліталися з внутрішніми – наприклад, психологічна реакція багатьох людей на стресову ситуацію спонукала їх почати здійснювати волонтерську діяльність в результаті наявності зовнішньої загрози – війни. Частина респондентів вказувала на те, що початок повномасштабного вторгнення спричинив різні реакції людей – хтось ніби «закляк», хтось почав тікати, а хтось «відбиватися» - і одним з способів «відбиватися» стало волонтерство. Окрім того, через незвичну стресову ситуацію, в багатьох людей з'явилося бажання почати чимось займатись, аби лише відволіктись від тогочасних подій: *«...хотілося якось і відволіктися від того всього, ну і ясно, що допомогти, бо а все-таки коли в Україні війна, ти не можеш сидіти склавши руки і думати, що ти просто все перечекаєш і все буде магічним способом добре...»* (Ж., 21 р., плетіння сіток, збір необхідних матеріалів для ВПО та військових).

Згадане висловлення респондентки розкриває одразу й інший мотив – бажання бути корисним. І про таке бажання в інтерв'юваннях згадують практично всі опитані респонденти: *«Я думаю, що тільки лінивий в країні нашій не займався волонтерством, але це якийсь такий внутрішній обов'язок...»*, *«...це те, щоб бути корисною також суспільству. Тобто я не можу витратити свій час лежачи вдома чи сидючи і думати «ой як в нас все погано, коли це все скоріше закінчиться». Тобто потрібно йти щось робити»* (Ж., 32 р., допомога ВПО, плетіння сіток, збір необхідних матеріалів для ВПО та військових, перегін машин); *«Я зрозуміла одне, що я можу на місці, тут в тилу, зробити те, що потрібно нашим військовим. І дотепер воно мене мотивує...»* (Ж., 48 р., координатор волонтерського центру); *«...було розуміння того, що кожен має мати свою функцію...»*, *«...ти шукав по дорозі, тобто, що можна зробити такого, щоб бути корисним, але це не було просто усвідомленням того, особливо перші тижні, бо ти не розумів чи виграємо чи програємо і взагалі що буде далі, а це просто було розуміння, що треба щось просто робити»* (Ж., 19 р., голова студентської волонтерської організації).

З вище зазначених цитати випливає, що у волонтерів було бажання не сидіти на місці, а бути корисним і різними способами надавати підтримку військовим чи цивільним, які постраждали від війни. Окрім цього, як зазначила одна з волонтерок, спершу, можливо, велика частина людей не зовсім чітко оцінювали ситуацію, а починали волонтерити, бо громадян України об'єднала спільна біда, а вже після певного проміжку часу, коли емоції шоку та неочікування стихли, волонтери мали більш чітке уявлення для чого вони мають бути корисними – для наближення перемоги.

І, знову ж таки, згадуючи, всі мотиви до здійснення волонтерської діяльності виявились тісно переплетеними і взаємодоповнюючими. Наприклад, вище згаданий мотив – бажання бути причетним до перемоги – також зв'язується з патріотичним мотивом. Про це також свідчить наступна

цитати опитаної респондентки: *«... я думаю, що це обов'язок тебе як громадянина, тобто, якщо ти хочеш бачити свою країну вільною, то ти не маєш права надіятися повністю на уряд – бо ти також є урядом ... ну, якби, тому ти маєш робити так, як громадянин – захищати свою країну і долучатися до того, щоб була в нас перемога.»* (Ж., 37 р., допомога ВПО).

Окрім вже вище згаданих мотивів людей здійснювати волонтерську діяльність, важливо також зазначити, що, перш за все, повномасштабне вторгнення сильно вплинуло, звісно, в негативному контексті, на психологічний та емоційний стан людей. Адже, щодня бачити і чути новини про вбивства, отримувати інформацію про знущання над цивільними мешканцями від родичів в гарячих точках, чути вибухи і просто усвідомлювати, що в твоїй країні відбувається повномасштабна війна, у якій ворог чинить підло і ні перед чим не зупиняється, руйнує людську психіку. Поза тим, коли всі ці дії відбуваються в твоїй країні, з твоїми громадянами, з'являється гостре відчуття несправедливості. І це відчуття, хоч воно і є негативним, також сильно повпливало на мотивацію багатьох українців волонтерити: *«... внутрішнє просто було несприйняття того, як в такий час може якась інша країна напасти на нашу країну і вбивати мирних людей, громадян, дітей малесеньких...»* (Ж., 32 р., допомога ВПО, плетіння сіток, збір необхідних матеріалів для ВПО та військових, перегін машин); *«... не можна стояти осторонь, коли ти бачиш що таке відбувається, тобто війна, це коли, наприклад, просто ні за що вбивають людей...»* (Ж., 37 р., допомога ВПО). Такий же мотив, як зазначили багато опитаних респондентів, досі впливає на мотивацію продовжувати здійснювати волонтерську діяльність, особливо, здійснювати матеріальні пожертви для військових чи потребуючих цивільних формі донатів.

По суті, в таких чинниках мотивації волонтерів, як бажання бути корисним і долучатись до перемоги можна прослідкувати підтвердження визначень Д. Сміта, адже за думкою науковця, волонтери, здійснюючи свою

діяльність, також отримують певні психологічні переваги. В даному випадку – це відчуття приналежності до однієї великої групи, відчуття власного дієвого вкладення в наближення перемоги, а також моральна сатисфакція. Тобто, коли волонтер допомагає в тилу, особливо військовим (тим паче, якщо говорити про грошові збори на зброю, або грошові донати на підтримку військових), то він, хоч і не фізично, але ніби дистанційно також долучається до знищення ворога. І це теж дарує задоволення в певній мірі, це дозволяє відчувати ніби фізично вчинену помсту.

Варто також зазначити, що у деяких з опитаних респондентів були прослідковані також інші мотиви, наприклад, наявність внутрішніх принципів (особливо, у волонтерів, які мали попередній волонтерський досвід) та цінностей, вплив освіти, відчуття єдності з громадою волонтерів та загалом українським суспільством, яке опинилося в кризовій ситуації.

Підсумовуючи даний блок висновків, важливо підмітити, що з вивченням мотивів волонтерів до здійснення волонтерської діяльності, з багатьох цитувань респондентів, можна прослідкувати справдження запропонованих теоретичних підходів до вивчення феномену волонтерства – теорії обміну та теорії культурного капіталу. Адже по суті, здійснюючи волонтерську діяльність, волонтери мали чітке розуміння, що вони в тилу допомагають знищувати ворога – таким чином, в цьому випадку працює теорія обміну – волонтери надають певні послуги, а військові з їх допомогою напругу, фізично знищують ворога. А стосовно теорії культурного капіталу – особисті цінності та принципи волонтерів, їх патріотизм та бажання відновити справедливість доволі ясно описують їх наявний культурний капітал, як громадян України. Відповідно, це також підтверджує тези Дж. Вілсона та М. Музіка про те, що людина робить особистий вибір на користь здійснення волонтерської діяльності за рахунок попередньо набутого культурного капіталу – тобто, саме цей капітал відіграє доволі значущу роль.

Висновок 4. Останній важливий висновок з результатів дослідження виявляє, що фактори демотивації здійснювати волонтерську діяльність часто перепліталися з труднощами, з якими стикались волонтери у процесі. Однак, попри такий взаємозв'язок, не завжди труднощі в ході волонтерства породжували демотивацію займатись волонтерською діяльністю в умовах збройного конфлікту.

Отож, згідно з відповідями респондентів, більшість волонтерів у процесі волонтерства стикались з такими труднощами та демотивуючими факторами, як вигорання волонтерів, труднощі в комунікації, ейджизм, несприйняття людьми нової реальності, мовний фактор, людський егоїзм, деромантизація військових, страх не виправдати відповідальність, неможливість вплинути на ситуацію, труднощі у відносинах з органами місцевої влади, а також труднощі на законодавчому рівні. По суті, вище згадані перешкоди можна розділити на три категорії – зовнішні, внутрішні та ті, які є результатом впливу людських факторів.

До категорії зовнішніх труднощів та демотивуючих факторів варто віднести труднощі у відносинах з органами місцевої влади, а також труднощі на законодавчому рівні. Для прикладу пропонуються вислови респондентів, які зазнали цих труднощів: *«...проблема на законодавчому рівні – це те, що коли, от, Старлінки, наприклад, Старлінк нам тоді, в серпні місяці, так, в серпні місяці 2022 року, коли придбали все до Старлінка, це ж придбали той, який зареєстрований в Польщі, тобто, який сюди незаконно, скажімо так, їхав. Але без нього, там, робота не могла проводитися...»* (Ч., 38 р., військовий; грошові збори для військових, перевезення зброї); *«Саме більше, що нам мішав, це нам мішала влада, яка прийшла... В нас є мер міста... І він зрозумів одне, що волонтерський центр на даний момент йому не потрібний. Якщо би його... Оцей волонтерський центр тримала людина з його оточення, то це би було дуже важливо. А тут зовсім інакше. Я пішла, по-перше, я з ним*

завжди в опозиції, бо я завжди за людей, ... я завжди за правду. І він почав нас так якби притискати...» (Ж., 48 р., координатор волонтерського центру).

Тобто, дані цитати вказують на те, що волонтерська діяльність, особливо в умовах збройного конфлікту, торкалась також вертикальних зв'язків громадянського суспільства у вигляді органів влади, які, не завжди сприяли процвітанню волонтерської діяльності та волонтерських громад в цілому. Однак, в даній роботі розгляд таких, більш глибоких питань не пропонується, оскільки це не стосується теми дослідження.

До категорії внутрішніх демотивуючих факторів та труднощів у волонтерській роботі потрібно віднести такі перешкоди, як, наприклад, вигорання волонтерів, страх не виправдати відповідальність, а також неможливість вплинути на ситуацію. Варто звернути увагу, що з такими труднощами стикались здебільшого волонтери, в яких не було попереднього волонтерського досвіду до 24 лютого 2022 р. . І, власне, це виправдовує гіпотезу, що саме волонтери, у яких був відсутній попередній волонтерський досвід будуть більш схильні до вигорання чи зневіри, особливо на фоні стресу та шоку в ситуації збройного конфлікту.

Тож, опитані волонтери згадували наступне: *«Ну те, що я не можу допомогти ... це мені дуже якось було важко, мені хотілося плакати від тої безпорадності, що я не можу допомогти і що я їх обнадіяла, але зараз не можу нічого зробити...» (Ж., 37 р., допомога ВПО); «... бували такі випадки, що коли телефонували, то люди вже не виходили на зв'язок ... що з ними сталося, тобто невідомо, то чи просто батарея розрядилась на телефоні, що в них не було доступу до мережі, чи щось набагато гірше... чи вони живі були, чи... не знаю що з ними. Тобто було таке, що ти телефонував людині, але на іншому кінці вже не відповідали... і це було просто морально дуже важко.» (Ж., 37 р., допомога ВПО).* Тобто, як бачимо, емоційний фактор також відіграв важливу роль у можливостях волонтерів здійснювати волонтерську діяльність, адже

волонтерство, саме по собі, є доволі складним процесом, а волонтерство під час повномасштабної війни лише подвоює складність цього процесу.

І третя, мабуть, найбільш цікава та важлива категорія – перешкоди, що стали результатом впливу людського фактору – була найбільш часто згаданою опитаними волонтерами. Кожен опитаний волонтер, так чи інакше, у процесі здійснення волонтерської діяльності був причетний до роботи з людьми, і кожен з них стикався з труднощами в комунікації з різними людьми.

На це вказують наступні згадки волонтерів: *«... єдині труднощі, які можуть бути при волонтерстві, це невід’ємна його частина, насправді (сміх)... це люди»* (Ж., 21 р., плетіння сіток, збір необхідних матеріалів для ВПО та військових); *«Зі старшими людьми насправді дуже специфічно і складно працювати, бо деякі люди взагалі можуть бути трішки хворі або з іншими якимись навіть психічними порушеннями, і насправді треба мати терпіння не тільки плести ту сітку, робити, а і комунікувати з тими людьми також...»* (Ж., 21 р., плетіння сіток, збір необхідних матеріалів для ВПО та військових); *«В мене найбільше було викликів і проблем саме зі старшим поколінням, тому що вони або не сприймали тебе серйозно, або не вважали твою роботу чимось важливим і цінним...»* (Ж., 19 р., голова студентської волонтерської організації); *«...там людина взагалі не викупає, не розуміє, не хоче тебе слухати, особливо якщо ще чує, що ти молодший від нього...»* (Ж., 19 р., голова студентської волонтерської організації). Тобто, як бачимо, переважно, проблеми в комунікації виникали особливо з представниками старшого покоління – волонтери доволі юного віку стикались в процесі волонтерства з нерозумінням, несприйняттям та ейджизмом загалом.

Інші проблеми або демотивуючі чинники, пов’язані з впливом людського фактору, були згадані в інтерв’ю респонденткою, яка працювала напряму з військовими та людьми, що проживають в небезпечних зонах бойових уражень. За її словами *«є свої фактори, які по-простому зводяться до того, що люди все-таки егоїстичні мудаки, і вони дбають у першу чергу*

про свої інтереси» (Ж., 21 р., грошові збори для військових, допомога ВПО). Оскільки волонтерка працювала з мешканцями регіонів, побіля яких велись активні бойові дії, вона мала змогу зіткнутись з різними категоріями місцевих цивільних: «...їх називають «ждуни», зазвичай місцеві, це люди, які реально чекають на російську федерацію або може бути просто легше версія – їм просто чхати... або ще третя категорія, до якої найменше питань – це люди переважно старшого віку, які занадто сильно прив'язані до своєї землі, до свого дому, і їм реально це уявлення про те, що я зараз вийду і треба з нуля будувати життя, вона їх настільки лякає, що вони просто не можуть собі цього уявити, і вони реально краще лишаться отам під обстрілами, навіть в гарячих точках, ніж будуть виїжджати.» (Ж., 21 р., грошові збори для військових, допомога ВПО).

Окрім вище перелічених ускладнень, як демотивуючий фактор респондентка згадує мовний – «мені було неприємно, що стільки російської мови навколо на Сході.» (Ж., 21 р., грошові збори для військових, допомога ВПО). А стосовно демотивуючих факторів, які стосувались співпраці з військовими, то в інтерв'ю згадувалось, здебільшого, про деромантизацію військових – «я зрозуміла, що вони реальні люди, не завжди з гарними помислами, і те, як ці помисли потім стали розкривалися...» (Ж., 21 р., грошові збори для військових, допомога ВПО).

Відповідно, з вище згаданих слів респондентів випливає, що людський фактор грав важливу роль у рівні вмотивованості волонтерів здійснювати свою діяльність. Проте, все ж варто зауважити, що всі опитані волонтери, які мали попередній волонтерський досвід, на відміну від недосвідчених волонтерів, попри всі труднощі та демотивуючі фактори продовжували і досі продовжують здійснювати волонтерську діяльність – як з ціллю допомогти цивільним, так і військовим.

Розділ 4. Висновки.

Отже, намагаючись відповісти на поставлені на початку дослідницькі запитання, в ході вивчення волонтерських практик в умовах збройного конфлікту, а також чинників мотивації або демотивації волонтерів здійснювати волонтерську діяльність, вдалося виявити наступне:

1. Не зважаючи на рівень досвідченості у волонтерських практиках, всі опитані волонтери займалися різними видами волонтерської діяльності. Найбільш поширеними способами волонтерства виявились різні напрямки допомоги військовим (наприклад, організація грошових зборів) та участь у роботі чи координуванні локальних волонтерських центрів, чия діяльність спрямована як на допомогу військовим, так і цивільним.
2. Основними чинниками мотивації волонтерів займатись волонтерською діяльністю в умовах збройного конфлікту були відчуття суспільної єдності та згуртованості перед зовнішнім ворогом, патріотизм, бажання бути корисним та причетним до перемоги, а також особисті цінності та принципи.
3. Основними чинниками демотивації волонтерів займатись волонтерською діяльністю в умовах збройного конфлікту були вигорання волонтерів чи інші емоційні переживання, а також труднощі в комунікації, особливо, з людьми старшого віку. Разом з цим, вище перелічені фактори, здебільшого, мали негативний вплив саме на волонтерів, в яких був відсутній попередній волонтерський досвід.

Окрім того, в ході даного дослідження вивчалися питання, пов'язані з тим, як, на думку самих волонтерів, можна було б підвищити їх вмотивованість волонтерити та підвищити ефективність волонтерської роботи. Однак, дане питання вдалося вивчити найменше – переважно опитані волонтери не мали думок з приводу того, як би можна було підвищити їхню

вмотивованість – частина вважала, що вистачить внутрішньої мотивації аж до перемоги, інша частина вже не відчувала достатньо мотивації волонтерити на момент проведення інтерв'ю.

Відповідно, питання підвищення рівня вмотивованості та ефективності волонтерів залишається відкритим, адже українські волонтери мало не вперше зіткнулись з волонтерством суто в контексті збройного конфлікту. Так, саме волонтерство як явище вже давно розвивалось і досліджувалось в Україні, однак, в новій незвичній ситуації збройного конфлікту залишається багато питань. Тому знахідки даного дослідження стосовно чинників мотивації волонтерів породжують важливе питання: чи вдасться підтримувати один і той же рівень мотивації волонтерів здійснювати волонтерську діяльність? Адже, війна з агресором може закінчитись ще не скоро, а людські ресурси мають здатність виснажуватись, чинники мотивації можуть змінюватись, як і певні зовнішні обставини.

Таким чином, тема волонтерських практик та чинників мотивації їх здійснювати, особливо, в українському контексті, в ситуації збройного конфлікту, може ще довго залишатись актуальною та важливою для подальших досліджень.

Список використаної наукової літератури:

1. Anheier, H. K., & Salamon, L. M. (1999). Volunteering in cross-national perspective: Initial comparisons. *Law and Contemp. Probs.*, 62, 43.
2. Hustinx, L., Snaan, R. A., & Handy, F. (2010). Navigating theories of volunteering: A hybrid map for a complex phenomenon. *Journal for the theory of social behaviour*, 40(4), 410-434.
3. Musick, M. A., & Wilson, J. (2008). *Volunteers: A social profile*. Indiana University Press.
4. Smith, D. H. (1975). Voluntary action and voluntary groups. *Annual review of sociology*, 1(1), 247-270.
5. Stebbins, R. A. (1996). Volunteering: A serious leisure perspective. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 25(2), 211-224.
6. Wilson, J., & Musick, M. (1997). Who cares? Toward an integrated theory of volunteer work. *American sociological review*, 694-713.
7. Wilson, R. K., & Eckel, C. C. (2010). Trust and social exchange. *Cambridge handbook of experimental political science*, 243-57.
8. Грищенко, Н. І. (2018). Волонтерський рух в сучасній Україні як стратегія розвитку молодіжного лідерства.
9. Козачук, М. Б. (2016). Нові види волонтерства в Україні як відповідь на виклики часу. *Вісник НТУУ" КПІ" Політологія. Соціологія. Право*, (1/2 (29/30)), 52-57.
10. Лысенко, М. Я. (2018). *Специфика мотивации волонтеров, работающих с детьми сиротами* (Doctoral dissertation, Сибирский федеральный университет).
11. Лях, Т. Л. (2011). Види мотивації до волонтерської діяльності. *Вісник Запорізького національного університету*, 2(15), 37-41.
12. Ніцполь, С. І., & Нестеренко, Є. О. (2018). Актуальні опитування: студентське самоврядування, волонтерство, гендерна рівність. *Український соціум*, (1), 112-119.

13.Рябчук, М. Ю. (2006). Громадянське суспільство. Енциклопедія Сучасної України.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Закону України "Про волонтерську діяльність" щодо підтримки волонтерської діяльності : Закон України від 15.08.2022 р. № 2519-IX.
2. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI : станом на 31 берез. 2023 р.
3. Публікація «Загальнонаціональне дослідження «Волонтерство в Україні»». – К., 2015. – 32 с.
4. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з волонтеркою 21 р., онлайн.
5. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з волонтеркою 48 р., онлайн.
6. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з волонтеркою 37 р., онлайн.
7. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з волонтеркою 21 р., онлайн.
8. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з волонтеркою 32 р., онлайн.
9. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з волонтеркою 19 р., онлайн.
10. Транскрипт інтерв'ю, проведеного з волонтером-військовим 38 р., онлайн.
- 11.Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (2018). Підсумки-2018: громадська думка.